

РЕАЛНОСТТА КАТО УТОПИЯ?

Олга Симова

Пловдивски университет "Паисий Хилендарски", 4000, Пловдив

РЕЗЮМЕ. В доклада се проследява развитието на утопичното мислене с оглед на начините за заобикаляне и игнориране на опита при създаването на утопии - от пространствени през времеви утопии, до отказ от утопични проекти и разглеждането на утопиите като "критична гледна точка". Обръща се внимание върху постмодерното схващане за реалността като неотделима от интерпретацията, което го сродява с утопичното мислене, но по един особен, обрнат начин: самата реалност има статуса на "несъществуващо място", т.е. на утопия.

REALITY AS UTOPIA?

Olga Simova

University of Plovdiv "P.Hilendarski", 4000 Plovdiv

ABSTRACT. The report traces out the progress of the Utopian thought with an accent on the ways the experience is ignored in the process of creating Utopian projects - from spatial via temporal Utopian projects to their denial and the reception of Utopia as "a critical point of view". The article stresses on the postmodern concept of the reality as a part of the interpretation - that makes this idea closer to the Utopian reflection, but in a particular, reversed way: the very reality has a status of "non-existing place", i.e. utopia.

Утопиите разпалват политическото въображение от векове. Има периоди на затишия, има периоди на бурен разцвет в утопичното мислене. То се опитва да завладее и днешния ден, макар и под една доста усложнена и преобрнатата форма. Това става чрез представянето на реалността като "несъществуващо място", т.е. като утопия в буквалното значение на думата.

Класическите утопии критикуват обществения ред като му противопоставят някакъв идеален, съвършен /от гледна точка на съответния автор/ порядък и се опитват да покажат при какви условия, и как той би могъл да стане реалност. От гледна точка на тази схема подходящата тема за статия би била "Утопията като реалност". Днешните утописти преобръщат това отношение и се опитват да покажат, че всъщност няма реалност, че тя е в по-голяма или по-малка степен конструкт на определен културно-специфичен дискурс. Затова темата на моята статия също е обрнатата, а основната и цел е да покаже как става обрщането и какви са теоретичните и практическите последиците от него.

За да се проследи хода на това обрщане в хуманитарното и социално знание, трябва да се отговори на въпроса: Защо утопиите непрекъснато съпътстват мисленето за политика от зората на модерната епоха до наши дни? Това не значи, че в предишните епохи не е имало визии за един идеален политически ред /Платоновата идеална държава, например/. Техният смисъл обаче е различен – редът в държавата се схваща като аналогичен на ред в природата и в човека, като проява на един по-общ смисъл, който прониква както

макрокосмоса, така и микрокосмоса. До началото на Новото време този ред идва от Бога

или от традицията, но никога от индивидуалния човешки разум и затова е безвъпросен. Модерната епоха за първи път поставя под съмнение всеки ред и го подлага на натиск за обосноваване пред съда на разума. Вече няма нищо безвъпросно, нищо не се приема за редно само защото е реално, всичко трябва да намери разумни основания за своето съществуване, в това число и политическото устройство. Тук обаче има проблем: от една страна разумът е уверен, че няма нищо недостъпно за него, от друга страна е уязвим, защото всеки вече утвърден от него ред може да се окаже предпоследен, да бъде подложено отново на съмнение. Непрекъснатото подлагане на съмнение има за последица лоша безкрайност в логиката, хаос и анархия в политиката.

След като политическият ред не е нещо божествено, природно или подвластно на традицията, то всеки повод за недоволство от него може да се превърне в повод за неговата цялостна, радикална промяна. Точно тази особеност на модерната нагласа лежи в основата на разцвета на утопичното мислене в Новото време. Той се проявява с особена сила в бурни епохи, когато се идентифицират значими обществени проблеми, ненамиращи решение в рамките на установените политически форми; когато съмненията се засилват и фантазиите заработват на високи обороти. Типичен пример е т.н. "социален въпрос" от първата половина на XIX в., който дава тласък на социални утопии, като тези на Сен Симон, Фурие, Оуен, Маркс. Класическите утопични

проекти са социалистически, те чертаят контурите на едно общество, в което хората биха били не само свободни, но и наистина равни, където следвайки законите на разума и историята управлението е разпореждане с вещи, а не господство на човека над човека.

Това обаче не означава, че утопиите са присъщи само на социалистическото световъзприятие. Те както отбелязах са рожба на модерността и докато съществува нейната вяра в индивидуалния човешки разум, ще съществуват и проекти за цялостно радикално преосмисляне на обществения ред по най-различни поводи – екологични, феминистки и т.н.

Най-големият враг на утопичните проекти е опитът, в който се сумират сигналите на реалността и затова развитието на утопията е съпътствано от различни хитроумни начини опитът да бъде заобиколен или изцяло да се игнорира. От тази гледна точка интересно би било да се проследи, макар и накратко изместването на утопичните проекти от пространството във времето, което в определени свои измерения /минало и бъдеще/ е по-независимо от ограниченията.

Самото наименование на жанра е свързано с представата за пространство. Идва от заглавието „Утопия“, което Т. Мор дава на книгата си от 1516 г. Утопия означава несъществуващо място, никакво място. „Градът на слънцето“ на Т. Кампанела също отправя към пространствени измерения.

През XVI и XVII в. европейците представят алтернативни проекти, критични към своето общество като ги ситуират в екзотични далечни страни. Сюжетите обикновено са подчинени на следната схема: някакъв пътешественик попада в някакви далечни земи и открива там различни идеални държави или преддържавни общества. Откривателят се връща у дома и разказва колко добре уреден и прекрасен е алтернативният свят. През XVIII в. след множеството откривателски пътешествия не остават вече много непознати за изследователите места. Пространствените възможности, утопиите да се разположат върху веднъж опознатата ограничена земна повърхност вече са изчерпани.

Най-доброто решение, за да се избегне нарастващия натиск на опита е било да се избяга в бъдещето. За него никой няма и не може да има опит, и така фантазията може да се рее необезпокоявана от досадното съобразяване с нещо толкова прозаично като опита. Но изместването на утопията от пространството във времето има и други още по-значими последици. Утопията става изцяло авторово дело. Авторът вече не открива свят, на който се натъква и който просто намира или казва, че намира. Макар и условно в пространствените утопии взаимодействието между свят, реалност и автор съществува. Във времеви утопии авторът става единственият творец на света, а утопията е чист продукт на неговото въображение, защото за бъдещето няма и не може да има никакъв опит. Отпада всяка възможност за проверка. Действителността на бъдещето съществува само като продукт на писателя. Утопистът се превръща във футурист /от лат. *futurum* – бъдеще време/.

Тук е мястото да направя едно разграничение между позицията на утописта и близките до нея позиции на пророка и прогностика, които също имат претенция да говорят за бъдещето с по-голяма или по-малка степен на достоверност. Пророкът е фигура свързана с религиозното мислене. Той е избраният да разкрие пред непосветените Божия замисъл. Той не може да греши, въпреки, че неговите прозрения нямат нищо общо с опита, защото е само посредник, чрез който всемогъщият създател открива своята воля. На нейното осъществяване нищо и никой не може да попречи, тя ще се осъществи. В този смисъл прозрението на пророка за бъдещето има претенция за абсолютна достоверност, но то е непроверимо от други хора, защото не е достъпно за тях, те не са избрани.

Прогностикът е фигура, свързана с позитивното знание, което се основава на опита. Той може да прави прогнози, които обаче се различават от пророчествата по това, че тяхното съдване или не има вероятностен характер и зависи от множество фактори. Метеоролозите пък и икономистите знаят добре, че кратковременните прогнози са по-надеждни от дългосрочните, защото с течение на времето може да се появи величина, която не е била заложена първоначално или някоя от величините да се промени драстично под влияние на непредвиден, случаен фактор. Те знаят добре, че по вероятно е да се сбъднат прогнози, отнасящи се до прости процеси с малко променливи величини, отколкото прогнози за цели области на обществения живот или за обществото като цяло, където на всичкото отгоре се появява и неуловимата, и неизчислима свободна воля на човека. Прогностикът не може да даде абсолютно знание за бъдещето, а само вероятно и то в относително тесни области на човешкия и обществен живот. За сметка на това, обаче неговото знание е проверимо от всеки човек, който би се постарал да се запознае с опитните данни и да получи компетентност за тяхното интерпретиране. Прогнозата е неотделима от опита.

В сравнение с пророка и прогностика утопистът се намира в една доста сложна ситуация. Той трябва да покаже, че притежава абсолютно достоверно знание за бъдещето /както пророка/ и то знание не за отделна област, а за обществото като цяло, което същевременно е и споделимо, т.е. всеки може да го притежава /както при прогностика/. Изходът от трудната ситуация обаче е намерен – „законите на историята“. Така в абсолютната позиция на Бога, който знае цялото минало, настояще и бъдеще застават законите на историята, чието осъществяване прави бъдещето прозрачно и предсказуемо. Този, който твърди че ги познава, влиза в ролята на пророка, на избрания, прозрения, на когото всички останали трябва да повярват, но не защото имат някакво опитно проверимо знание за бъдещето, а защото могат да проследят логиката на неговата конструкция. Утопистът, изграждащ своя проект върху идеята за „закони на историята“ всъщност е пророк, който иска да се представи като прогностик в един секуларизиран свят без Бог. Такаъв е случаят с философията на историята както при Сен Симон, така и при Маркс, като социален мислител. В изграждането на подобен тип утопии на помощ идва и

просвещенската идея за прогреса, вярата, че някакви наблюдаеми в опита неща могат чрез оптимизиране и планиране да свържат настоящето с бъдещето.

През XX в. утопистите не са толкова наивни колкото своите предшественици. Те не разказват конкретни подробности за организацията на всекидневния живот в идеалното общество подобно на Фурие, нито настояват върху осъществимостта на своите идеи, свързвайки я със закони на историята. За тях утопията няма смисъла на проект, който трябва да се реализира, а представлява само една критична гледна точка. Ако критиката се движи само в рамките на съществуващата обществена и политическа система, тя според тях може да подобри един или друг неин елемент, но не и да реши проблемите изцяло. Критиката трябва да е радикално отрицание на съществуващото от гледна точка на представата за едно различно, свършено състояние. Само от гледна точка на такова състояние могат да се видят истинските недъзи на обществото. Тази форма на отстояване на утопията западните ляво-радикални среди започват да поддържат, когато /още преди падането на "желязната завеса"/ за всички става ясно, че опитът да се осъществи марксистката утопия в Източна Европа не е довел до съвършения комунистически ред, а до друг тип обществени отношения, които нямат нищо общо с него. Промяна в статута на утопията може да се резюмира така: "Не ни занимавайте с опита! Това е скучно, оставете ни да мечтаем и критикуваме! Ние не се интересуваме от това което става или ще стане, ние се интересуваме от съвършенството и красотата и това ни дава право да отричаме съществуващото като цяло!" Ясно е, че такава позиция затваря критическото мислене в една много ограничена ниша, главно на интелектуалците и не може да има никакво значимо влияние върху публичността.

Но скоро в социалните и хуманитарни науки в западния свят се намира още по-перфиден начин да се игнорира опитът. Той е свързан с постмодерния дискурс. Основният постулат на постмодерните гласи: няма разлика между свят и интерпретация, няма реалност, няма опит, всичко е конструирано на реалност, който е културно обусловен. С други думи в социалния свят няма нищо друго освен различни утопии /несъществуващи реално места/, бореци се помежду си за завладяването на съзнанието на хората. Така опитът изобщо изчезва от хоризонта на конструкциите на реда. "Всичко е възможно". Няма истина и неистина, няма нищо извън нас, ние живеем в един изцяло измислен свят, включени сме в "матрици", в които всичко, което ни изглежда като опит, като реалност всъщност е измамно. Този радикален релативизъм придобива особена популярност през 80-те години в западния свят, но в края на 90-те на него там вече се гледа като на "ланшния сняг". Интелектуалните моди идват у нас с известно закъснение, затова постмодернизма в момента е хит на българската социална и политическа сцена. Социолози, политолози, културолози и шоумени ни убеждават от телевизионни екрани, радиоэфир и печатните издания, че всъщност достатъчно е да

притежаваш медийна власт, т.е. да наложиш своята интерпретация на света, за да накараш хората да повярват, че живеят именно в такъв свят.

Ако се върна към търсенето на илюстрация, която въплъщава този тип утопично мислене най-подходяща ми се струва позицията на шамана. Той е фигура, свързана с един от ранните етапи на развитието на митологията, наречен от културолозите анимизъм. Неговата задача е чрез магически обреди да предизвиква определени събития или да попречи на други. В тези магически действия участници са всички, но медиаторът между хаотичните сили и племето е един – шаманът. За разлика от пророка и класическият утопист той не е пасивен "свидетел" за това, което предстои да се случи, било защото е прозрял волята на създателя или обективните закони на историята, а активен творец на бъдещето, което не е предначертано, а зависи от неговата воля за създаване на образи и готовността на хората да я следват. От тази гледна точка няма нищо обективно и независимо от действията на хората. А тези действия се определят от мощта на съвременните шамани да налагат своите представи за реалност.

Противоотровата срещу подобен тип утопично мислене е проста, но става толкова по-трудно приложима, колкото е по-развита цивилизацията. Тя се състои в съпротивата на обявената за несъществуваща реалност. От Кант насам е известно, че ние не можем да имаме пълно, абсолютно и изчерпателно познание за действителността "сама по себе си", независимо от нашите познавателни способности, нито пък независимо от културните и езикови форми с които боравим. Но невъзможността да реализираме някои лични или обществени проекти е точно тази съпротива на реалността, която ни подсказва каква е тя. За отделния човек и в по-примитивни условия съпротивата идва бързо. Например за бедуинът в пустинята илюзията за оазис може да трае не повече от времето, в което човек живее без вода. За обществата илюзиите могат да траят по-дълго, особено ако е налице монопол върху интерпретациите, но болезнените последици не могат да се избегнат, те идват рано или късно и са толкова потешки, колкото повече сме се отдалечили от реалността.

Но въпреки своята утопичност, постмодерното мислене показва един проблем, с който високоразвитите общества, живеещи все повече в една виртуална реалност се сблъскват. Колкото по-виртуална и подлежаща на интерпретации е реалността, толкова по-голяма е опасност да се отдалечим прекалено много от действителността и да понесем по-големи щети от нейната съпротива. В тази ситуация за човекът се порождават нов тип отговорности, които не са съществували до сега, отговорности за интерпретациите, мечтите и идеалите. Сферата, която до сега се е схващала, като място на абсолютната свобода, на непресъхваща иновативност и креативност, без оглед на последиците, трябва да се съчетае с отговорността.